

Клочков Ілля Володимирович,
кандидат філософських наук,
доцент Національного університету харчових технологій

**КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ФОРМИ НАУКОВОЇ
РАЦІОНАЛЬНОСТІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ
ФІЛОСОФІВ (1970-1990-ті рр.).**

На початку 60-х, в середині 70-80-х рр. ХХ ст., вивчення цього комплексного явища гносеології почало увиразнюватись як контекст предметно-практичної діяльності людини, конструктивний чинник духовності, що пронизує усі сфери культури у дослідженнях П. В. Копніна, Г. А. Заїченко, С. Б. Кримського, В. С. Лук'янця, Б. О. Парахонського, М. В. Поповича та ін. З середини 90-х років проблема раціональності переосмислюється на рівні логіко-когнітивних й семіологічних досліджень Т. А. Даніловим, Е. А. Замятіною, Ю. А. Іщенко, П. Ф. Йолоним, А. С. Кирилюком, В. М. Мейзерським, Г. Г. Почепцовою, М. А. Собуцьким. Слід наголосити, що саме у працях вітчизняних учених означився новий горизонт раціональності – як світоглядного образу свідомості. Їх розвідки забезпечили втілення наукової раціональності в понятті комунікації та рефлексії науки. Завдяки цим дослідженням у вітчизняній філософії була здійснена світоглядно-онтологічна реконструкція раціо, по-перше, як факту пізнавальної діяльності, вектору розвитку логіки, і, по-друге, як методологічної вісі динамічного процесу категоріального впорядкування мисленням даних про навколишню дійсність (ідея раціо була визначена як ступінь оформлення буття в структурі соціо-культурогенези) [5, 65]. Дане втілення раціо утверджувало образ людини, яка, пізнаючи світ, розвиває своє духовне єство, а процес пізнання пояснювався не стільки виявом розсудку, скільки похідними чуттєвості, екзистенціальними реаліями людини [9]. Відтак поняття раціональності науки, зазначає С. Б. Кримський, – це

своєрідний шлях до істини та самопізнання: "Раціональність визначає діяльнісний, ігровий характер наукового пізнання, як творчої діяльності, відкидає функціонування абсолютної істини в науковому пізнанні, навіть у вигляді ідеалу" [7, 9]. Шлях до оновленого раціо щонайперше пролягає через метафізичні пошуки людини, яка прагне істини, покладаючи надію на спасіння, з допомогою розсудку протиставляючи себе хаосу: "Проблема полягає у фундаментальній антиномії людського менталітету: або людина живе на кордоні ворожого їй природного світу, байдужого до людських сподівань та місії розуму в Універсумі суцього (і тоді людський фактор повинен бути елімінованим з пізнання природи), або ж сама людина може вступати в діалог з довколишнім світом, викликати його поміркований резонанс, розкривати буття в символах, здатних виразити людську надію на можливість протистояти хаосові, добуттєвій безодні" [13, 4].

Аналізуючи культурно-історичні виміри раціональності, ми вправі говорити про ще один важливий момент цих теоретичних розвідок. У них постійно наголошується на значенні ідеї раціональності, як внутрішнього смислового компоненту науки, теоретичної установки, що визначає єдність людини і світу. Раціональність при цьому постає не лише в якості технологічного засобу, до якого постійно апелює розум, що конституює логічну сітку науки. Вона стає своєрідним смисловим регулятивом теоретично-практичної діяльності людини, що забезпечує подовження знання в ідею ноосферності. Раціональність науки представляє наявність концептуального апарату, моделювання реальності в системі понятійних конструкцій, котрі вибудовуються над буденними уявленнями про світ. Забезпечуючи проникнення людської думки до нашарувань реальності, які недосяжні для буденної свідомості, раціональна свідомість водночас створює особливий світ ідеальних конструкцій – теоретичний світ [4]. Тому, слід ще раз зазначити: ідея раціональності перш за все визначає когнітивну динаміку смилувбудовування людиною гносеологічних горизонтів, є альтернативною формою рівномірності розсудку, який живиться й відчуттєвимим, етичними

та релігійними силами людського існування. Раціональність науки спроможна надавати людині іншого бачення реальності, у відповідний спосіб підсилювати етико-аксіологічну насиченість долі, життя. Корегуючи процеси закріплення людиною знань про світ, вона функціонує в пізнавальній діяльності як смислова спорідненість особистості з процесами історичного розвитку людства [8]. Історичний розвиток людини передбачає інтенсивне духовне становлення індивідуума, який, йдучи до істини, розчаклює не тільки довколишню загадковість природи, але й пізнає, конструює себе, внаслідок чого народжуються інші світи – культура, мистецтво, історія. На цій когнітивній інтенції ґрунтуються сучасні західноєвропейські розвідки з історіософії науки. Слід зробити наголос на тому, що формування ідеї раціональності науки здійснювалось вітчизняними філософами в руслі переоцінки світоглядних, морально-етичних проявів людської суб'єктивності у сучасному науковому світі. Разом з тим конструктивна критика у будь-якому випадку не була спрямована на заперечення ідей західноєвропейського раціоналізму, хоча й зорієнтована на викриття досконалих ідеалів класичного типу раціональності. Раціональність науки, наголошує С. Б. Кримський, починає розумітись як складовий момент духовності, споріднений з процесами розвитку культури. І завдяки світоглядним трансформаціям сам процес пізнання виступає як подія, що безперечно переживається в основі внутрішнього життя індивідуума – пережитою подією людської самодетермінації, не є стороннім щодо розподілу знання, що веде до врятування та знання, котре вписується у людську долю. У даному контексті класичний раціоналізм постає концепцією, що різко відокремлює пізнання від переживання, зрощуючи ілюзію про те, що істину можна отримати не страждаючи [10-13]. Похідним моментом ідеї раціонального як такого, виявляються особливі схеми мислення, котрі зароджуються в системі методологічних установок математичної свідомості (обчислення, розрахунок, вимірювання, що передбачують операції з абстрактними конструктами й дедуктивними навичками мислення) [14-15]. Отже сама ідея раціональності

– можливість цілісного співіснування відчуття й поняття, пластичний синтез перед-свідомих рівнів пізнання та світло рефлексійності, закріпленої у певних поняттях розсудку. Це не апокаліптична ідея, а умова цілісного бачення світу, смислових конструкцій наукової культури. Розсудок по різному виявляє себе в кожній з систем міфологічної, художньо-естетичної, релігійної чи буденної свідомості, ніж в сфері альтернативного до нього усвідомлення науковості. А саме, побудований як складна, багаторівнева структура, що організовує інтелектуальну діяльність людини з відповідним типом психічної організації: верхні поверхи будівлі визначаються гармонійною природою рацію, нижні – наявним нашаруванням нераціонального, але і те й інше створює основу розумової діяльності людини [19]. Ідея ж раціональності знаходить своє втілення у структурі суджень, складової частини будівлі науки. Але її сучасна репрезентація не обмежується класичною парадигмою. Її утвердження – маніфестація духовних потреб людини, що знаходять втілення в єдності наукового та позанаукового знання про світ [6, 68]. Проаналізувавши форми наукової раціональності як певні абсолютні доміанти когнітивної діяльності, інший український науковець Б. О. Парахонський визначив їх у вигляді певних технологічних витворів. Він дійшов висновку, що раціональність формує процеси наукового дослідження, а також забезпечує самоорганізацію розумових і абстрактних технологій мислення [16-18]. Під науковою раціональністю слід розуміти якраз мислення теоретичне, абстрактне, коли в якості основних форм виступають поняття, судження, умовисновки, що походять зі сфери чуттєвого, народжуються у ньому; тобто у самій чуттєвості існують раціональні моменти, положення яких і надає якісно новий щабель розвитку мислення [19]. Виходячи на рівень чуттєвого й раціонального, Б. О. Парахонський наголошує на їх значенні для пізнавальної діяльності. Так, простежуючи процеси біологічного розвитку людини, він акцентує увагу на смислоутворюючій структурі мислення, як схильності до класифікації й таксономії предметів, з якими людина стикається в процесі практичної

діяльності, розвиваючи здібності до символізації, встановлюючи ціннісні аспекти важливих предметів, які співвідносяться між собою. Формування ж власне раціонального відношення людини до світу закріплюється у формі наукової культури, яка визначає розумову діяльність як світ когнітивних й культурних символів у їх специфічному взаємопоєднанні. Чуттєва діяльність, на рівні уяви, інтуїції, пам'яті, має багаторівневу структуру. Це розрізнення визначає суттєву розбіжність, і водночас гносеологічну цілісність між чуттєвими й рефлексивними формами раціональності, підводить до висновку про безпідставність обмеження раціональності науки жорстким дискурсом.

Інший зріз ідеї раціональності науки, знайшов вияв у розвідках провідного ученого, філософа Г. А. Заїченка (1921-2001). Творчість цього мислителя уособлювала цілісний синтез філософських виборювань розуму й екзистенціальних вимірів людини в світі. Його роздуми стали важливою віхою в історії вітчизняної думки. Провідною темою його праць, виявилась ідея про те, що поняття раціональності не тільки обумовлює структуру знання, вибудовує досконалі, систематизовані, самозамкнені системи значень та знань про дійсність, але й створює безліч можливостей, запитань, котрі людина ставить перед собою в процесі духовної еволюції. Їх роль – у вдосконаленні горизонтів діяльності, етичного потенціалу науки як підсистеми культури. В історико-філософських дослідженнях, присвячених творчості Р. Декарта, Дж. Локка, Б. Паскаля, простежується думка про нові перспективи раціональності, але не як самодостатнього, а як альтернативного типу світовідношення. Крізь поняття комплементарності раціоналізму та емпіризму, він відкриває інший смисловий образ науки, як втілення рацію, що не тільки занурюється в хащі нарративних та утопічних проектів розуму, а сфокусована навколо ідеї нестабільності, проблемності, метапроблемності людського існування [2]. Невипадково в теоретичних розробках останніх років його життя, присвячених філософським ідеям постмодернізму, ці ідеї стають визначальними. Наприклад, проект програми нової метафізики, на його думку, великою мірою сприятиме подальшому збагаченню наукової

культури. Розвиток нового метафізичного мислення включає в себе наступні параметри: вчення про буття (онтологію); вчення про пізнання (гносеологію); вчення про логічні основи картини світу, його буття та пізнання; вчення про метод (методологію); вчення про людину (екзистенційна антропологія); вчення про цінності (аксіологію); вчення про мову філософії [1]. Як видається, власне, на основі цих метафізичних параметрів конституюється зміст наукової культури як специфічної цілісності науки, що за нових наукових умов пояснює світ і людину: "Співвідношення пізнавальних та екзистенціально-антропологічних основ культури відкриває розриви та протиріччя в системі культури, оскільки вирішує як проблему ієрархії цінностей, так і проблему співвідношення справжніх цінностей та анти-цінностей. В світі крім істини та хиби, є ще правда, добро, краса та прекрасне, та кривда, зло і спотворення, яке неможливо і шкідливо для людства зводити, редукувати, як до своєї основи, розрізненню, істини і хиби" [3, 31]. Подальший розвиток даних питань здійснюється в творчості представників Дніпропетровської філософсько-метафізичної школи, яку заснував Георгій Антонович. Відбувається аналіз нелінійності процесів сучасного мислення, які протиставлені традиційними уявленнями метафізики, реконструкція ідеї раціональності, яка зорієнтована на релятивістську реконструкцію топології мислення. Ці думки увиразнюються в працях В. Б. Огорокова та О. С. Токовенка [20-22].

Згідно роздумів українських філософів другої половини ХХ сторіччя, раціональність науки зумовлює процес введення людиною за допомогою формально-логічних засобів деякого порядку в світ природи, що забезпечує розумове перетворення дійсності, формує відповідний сміловий універсум науки і культури. За допомогою подібного смислоперетворення, розширення горизонтів пізнання фіксується в символічно-лінгвістичному, семіологічному контексті мови буденної й наукової, формально-логічних структурах мислення, продуктивній творчості тощо. Останні породжені динамічним процесом смислотворення культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заиченко Г. А. Сборник научных трудов (доклады, статьи, философские заметки). – Д.: Наука и образование, 2001. – 274с.
2. Заиченко Г. А. История западной философии. Классика против постмодернизма. – Д.: Наука и образование, 2000. – 200с.
3. Заиченко Г. А. Противостояние подлинной личности миру как экзистенциально-антропологическая проблема //Філософсько-антропологічні читання'98. Антропологічні ідеали Київської школи та реалії Постмодернізму (До 70-річчя Олександра Яценка) / Упоряд. В. Г. Табачковський. – К.: STYLOS, 2000. – С. 26 –33.
4. Крымский С. Б. Научное знание и принципы его трансформации. – Киев.: Наукова думка, 1974. – 207с.
5. Крымский С. Б. Системы знания и проблема их категориальной определенности // Логико–философский анализ понятийного аппарата науки / Отв. ред. М. В. Попович – К.: Наукова думка, 1977. – С. 196–225.
6. Крымский С. Б. Интертеория и научная картина мира // Актуальные проблемы логики и методологии науки. – К.: Наукова думка, 1980. – 335с.
7. Крымский С. Б. Логико-гносеологический анализ универсальных категорий // Логико-гносеологические исследования категориальной структуры мышления: Сб. науч. тр. / Под ред. М. В. Поповича. – К.: Наукова думка, 1980. – 339с.
8. Крымский С. Б. Философско-гносеологический анализ специфики понимания // Понимание как логико-гносеологическая проблема / Попович М. В., Крымский С. Б., Кузнецов В. И., Васильев С. А., Парахонский Б. А. / Отв. ред. М. В.Попович. – К.: Наукова думка, 1982. – 272с.
9. Крымский С. Б., Кузнецов В. И. Мировоззренческие категории в современном естествознании. – К.: Наукова думка, 1983. – 222 с.
10. Крымский С. Б., Бургин М. С. Принципы рациональности и проблема их моделирования // Методологические аспекты естественнонаучных

исследований: Сб. науч. тр. / Отв. ред. Д. А. Микитенко, Л. В. Озадовская. – К.: Наукова думка, 1985. – 215с.

11. Кримський С.Б. Наука в контексті культури // Філософська думка. – 1986. – № 1. – С. 12 – 24.

12. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1992. – №12. – С. 21–28.

13. Крымский С.Б., Парахонский Б.А., Мейзерский В.М. Эпистемология культуры. Введение в обобщенную теорию познания. – К.: Наукова думка, 1993. – 215с.

14. Крымский С. Б. Философия как путь человечности и надежды. – К.: Курс, 2000. – 308с.

15. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240с.

16. Парахонский Б. А. Язык культуры и генезис знания. – К.: Наукова думка, 1982. – 212с.

17. Парахонский Б. А. Стиль мышления. Философские аспекты анализа стиля в сфере языка, культуры и познания. – К.: Наукова думка, 1982. – 112с.

18. Парахонский Б.А. Семиотические модели в организации познавательной деятельности // Анализ знаковых систем. история логики и методологии науки. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 88–89.

19. Рациональность в науке и культуре / Йолон П. Ф., Крымский С. Б., Парахонский Б. А. – К.: Наукова думка, 1989. – 286 с.

20. Огороков В. Б. Метафизика эпохи трансцендентального мышления: специфика, сущность и тенденция развития. – Д., 2000. – 264с.

21. Огороков В.Б. Релятивистская реконструкция феноменологических топологий мышления Э. Гуссерля и М. Хайдеггера. – Д.: РВВ ДНУ, 2003. – 172с.

22. Токовенко А.С. Эволюционная эпистемология: становление новой философской парадигмы. – Д.: РВВ ДНУ, 1994. – 192с.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДАНІ

Автор: Клочков Ілля Володимирович, Клочков Илья Владимирович, Klochkov Iliа Vladimirovich.

Назва документу: Культурно-історичні форми наукової раціональності в дослідженнях українських філософів (1970-1990-ті рр.), Культурно-исторические формы научной рациональности в исследованиях украинских философов (1970-1990 гг.), Culture-historic modifications of science rationality in the investigated a Ukraine philosopher's (1970-1990 years).

Ключові слова: наука, логіка науки, раціональність, наукове знання, історія української філософії, наука, логика науки, рациональность, научное знание, история украинской философии, science, scientific logic, rationality, scientific knowledge, history of Ukrainian philosophy .

Анотація (реферат): Стаття присвячена комплексному розгляду проблеми розвитку наукової раціональності в контексті творчості українських мислителів другої половини ХХ століття, Стаття посвящена комплексному рассмотрению проблемы развития научной рациональности в контексте творчества украинских мыслителей второй половины ХХ столетия, Article dedicated to the complex review of the problem developments of scientific rationality in context of works Ukraine philosopher's a second part of ХХ century .

Дата публікації документа та джерело: Мультиверсум. Філософський альманах / Гол. ред. Лях В. В. – Вип. 2 (100). – К., 2011. – 240 с. – С. 113–120.

Факультет, кафедра: Факультет бродильних і цукрових виробництв, кафедра філософії.